

Ex ms. Missali S. Gatiani Turon.

Vere dignum et justum est, æternæ Deus, qui B. Hilarium confessorem tuum et scientiæ documentis replesti, et virtutum ornamentis ditasti: quem ita multimodo pietatis imbuisti, ut ipse tibi et ara et sacrificium et sacerdos esset et templum per Christum, etc.

Ex Benigniano Missali ms. necnon Noviom., Corb., Colb., Reg. etc.

Deus, cujus miseratione delinquentes mutantur ad veniam, justî transferuntur ad palmam, qui infusus in corde B. Hilarii antistitis, quasi de tuo templo fidei responsa dedisti, concede propitius, ut qui tunc inclytum Confessorem tuum fecisti Cæsarem non timere, ejus intercessione ab spiritali hoste plebem protegas obsecrantem, ut cujus solemnitate tripudiat, ejus sit fida prece defensa.

Ex iisdem mss. super Oblata.

Universitatis conditor, et humani generis reformator, annue, quæsumus, omnipotens Deus precibus nostris, ut qui miramur in Doctore quod colimus, mereamur in munere quod placeamus: et sicut B. Hilario confessore tuo atque pontifice dedisti, da

A Ecclesiæ tuæ concordiam, memoriam gloriosam; eo obtinente, ut sacrificium nostrum ejus meritis tibi efficiatur acceptum: (vel ut in *ms. Remensis ecclesiæ*) ut sicut B. Hilarii confessoris tui atque pontificis meritis dedisti Ecclesiæ tuæ concordiam memoriamque gloriosam, da ut sacrificium, etc.

Ex ms. Missali S. Gatiani Turon. Collecta.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut excellentiam verbi tui, quam B. Hilarius confessor gloriosus asseruit, et convenienter intelligere valeamus, et veraciter confiteri.

Ex Pontificali Ebroicensis ecclesiæ, Bened.

Deus, fundator fidei, indulgitor sacerdotii, congregatio plebis, sanctificatio confessoris, qui beatum Hilarium (*forte, ad hoc*) ab hac armasti virtute, ut tibi militaret in fide, concede huic familiæ pro se hunc intercessorem esse, quem votis colit pontificem in fide. Amen. Sit apud te pro nobis exorator, qui tunc contra hæreticos pro te adstitit assertor; ut te retribuente populus crescat innumerus, quod sudavit in fide sacerdos. Ille vos benedicat. Amen. Quod ipse. Amen.

NOTITIA LITTERARIA

IN SANCTUM HILARIUM, AUCTORE SCHÖENEMANN.

(*Biblioth. PP. t. 1. p. 273-294.*)

§ 1. *Vita.* -- Natus est Hilarius Pictavii in Gallia sub initium sæculi IV, parentibus gentilibus, non infimi loci. Quo factum est, ut optime litteris et ingenio disciplinis, ut tunc temporis in Galliis erarum conditio, erudiretur, litterarumque assecutione in libros sacros incideret, quorum præstantia et imprimis sententiarum gravitate captus, se uxoremque et filiam Apram nomine fidei christianæ addixit. Prima quidem, quam in contubernio Christianorum exegit, ætas pariter ac tempus, quod gentilis adhuc traduxit, in obscuro latet. Summum ecclesiasticæ dignitatis fastigium quin eruditione, morum integritate et devoto penitus religioni animo meruerit, nullum dubium est. Num vero ab inferioribus clericorum gradibus sensim ascenderit, an subito in sedem episcopalem sit evehctus, divinare difficile sit. Certius videtur annus, quo episcopi sedem occupaverit, CCCL, poni. Hilarius hoc officio imprimis sibi datum existimabat, fidem orthodoxam, quæ audiebat, contra Arianorum vexationes defendere; quod scriptis juxta ac viva voce animoque intrepido, sed nimio fervore ac vehementia nec ea ubivis, quam res imperii et ecclesiæ posebant, prudentia præstitit. Ac primum quidem in hac causa an 355, post concilia Arelate et Mediolani an. 353 et 355, celebrata *librum unum ad Constantium* misit, adhortatus imperatorem, ut orthodoxæ fidei sectatores persequi desisteret. Simul Saturnino Arelatis episcopo, Ursacioque et Valenti episcopis, Arianae factionis per Gallias, Pannoniam ac Mœsiam

statoribus, omnem secum communionem interdixit. Non impune. Nam Saturninus, qui plurimum gratia apud imperatorem valebat, effecit, ut Biterras (1), concilium decerneretur, a quo abesse Hilario per Constantium non licebat, quamvis quæ Athanasio et ipsi intenderentur ibi pericula, facile prævideret. Ergo quicquid in illo concilio pro Athanasio et concilii Nicæni formulis contra Arianos ab eo proferebatur, quod non nisi desultorie per illos fieri poterat, ad ipsum solum apud imperatorem invidia opplendum valuit jussuque Constantii Phrygiam in exilium missus est. Rhodano, Tolosæ episcopo, comite. Quo loco inimici ejus huc dubie putaverant exilii penam non leviter fore exacerbantem, quando non Phrygiam solum, sed omnem Asiam minorem Arianis plenam cognosceret. Et accidit sane, sed mitigabatur dolor Gallicanorum episcoporum litteris, quibus vinculum et communionem inter eum et ecclesiam Gallicanam salvam fore ac integram, Saturninum contra in Ecclesiæ societatem non admissum iri significabant. Hinc ad eos perscripsit *librum de Synodis s. de fide Orientalium et libros de Trinitate* absolvit. Anno autem 359, cum concilia Arimini et Seleuciæ haberentur, Hilarius quoque, incertum quo auctore et impulsore, certe injussu imperatoris accitus est. Cumque Anomœi vicissent, Constantinopolim cum legatis synodi petiit expectaturus, Phrygiamne an Gallias repetere jubere-

(1) *Beziers* in Languedoc.

boris genus primus tentavit, sed satis infeliciter *Joh. Jac. Grinæus*, edito an. 1570 Hilario *Bas. apud Eusebium Episcopium*. Auspiciatus cessit *Jo. Gillotio* Gallo Campano in ed. *Parisiis apud Nivellium* an. 1572, facta, cui commentatio docta atque elegans de rebus ad Hilarium spectantibus, nec non stylo et scriptis ejus præmittitur. Huc usque Hilarius varia vice editus nihil incrementi quoad numerum librorum ceperat. Nam spurium tractatum Erasmiæ repetitæ a Frobenio 1535, additum *de essentia et unitate patris et filii* Gillotius rursus etiam rescidit. Jam vero 1598, novum opus, Fragmentorum nomine, ex deperdita concilii Ariminensis historia superstes, e bibliotheca *Petri Pithæi* per *Nic. Fabrum* foras datum, et Hilarii res novo splendore, et temporum istorum in ecclesia gesta luce clariori collustravit; cui ne confuso ordine et implicato rerum nexu officeretur, editoris perspicacia et eruditione cautum est. Nunc quoque inenite sæc. XVII, an. 1605, *societas typographica Parisiensis* animum ad parandam Hilarii editionem appulit, et superiorum editorum bona comprehendentem, et novis accessionibus e codd. mss. locupletatam, quæ per integrum pene sæculum obtinuit, aliquoties per eosdem, et Colonix Agrippinæ etiam recusa. Sed parum magnifice de eadem senserunt *Benedictini*, quibus jam decus summum Hilarius et honestam conditionem debet. Horum enim solerti diligentia, coryphæo studiorum *Petro Coutantio* effectum est, ut editioni sub extremum sæc. 1693, solito splendore Parisiis factæ nihil fere in Ed. Veronensi ab eruditissimo *Marchione Scipione Maffei* 1750, C adornata addi potuerit, meritoque ea inter præstantissima industria fratrum hujus congregationis monumenta numeretur.

SÆC. XV.

1489.

Mediolani, per Leon. Pachel. f. Hilarius et Augustinus de Trinitate. In fine: Impressum Mediolani per Magistrum Leonard. Pachel, anno a Nativitate Domini nostri Jesu Christi millesimo quadringentesimo octogesimo nono septimo idus julii. *Ad Calc. Augustini*: anno, ut supra, septimo kalendas junii. Charactere gothico, rotundo et nitido. Tituli et librorum numeri singulis paginis inscripti sunt, SAXX, *Hist. Mediol. typ. p. DLXXXV. Pin. I. p. 90. Præcedit epistola* (1) *Ge. Cribelli ad Guid. Ant. Archimbol-dum, Archiep. Mediol.*, qua ex unico, quod nancisci potuerit, in urbe Mediolanensi horum librorum exemplari manu propria eos transcripsisse, quantum fieri potuerit, emendasse, suaque ipsius impensa impriui curasse scribit. Accedunt autem præter libros de Trinitate, liber adversus Constantium Aug. libri II ad Constantium. Liber contra Auxentium et ipsius Auxentii ep. purgatoria et liber *de Græciæ Synodis*, quem, inquit, facunda illa natio ita admirata est, ut in propriam linguam vertendum curaverit.

S. I. cum Augustino de Trinitate. *Venetis per Pa-*

(1) Ap. SAX. p. CCCCXCIV.

A gaum de *Paganinis*: 4. S. Hilarii Libri XII de Trinitate contra Arianos.

SÆC. XVI. 1510-1600.

1510.

Parrhisii ap. Ascensium. f. Opera complura S. Hilarii Ep. hac serie compressa. D. Trinitate contra Arianos I. XII. Contra Constantium hæreticum lib. I, Ad Constantium Imp. I. II. Contra Auxentium Arrianum I. I. Auxentii Blasphemix plena ep. I. De Synodis contra Arianos habitis lib. I. Ad Apram F. divi Hilarii ep. I. In psalmos David commentarii seu libri II. In evangelium Matthæi lib. I. Venundantur ubi impressa sunt in ædibus ascensianis Parrhisii in via regia ad divum Jacobum sub tribus lucis (1510).

Præfatus est epistola apposita nuncupatoria ad Joannem rhedonen. antistit. et confessionis reginæ Francor. auditorem (d. ex gymnasio plesseiaci Parrhis. 7 id. jan. 1510) *Robertus Fortunatus* Macloviensis — de Hilarii vita, scriptis et exstantibus et deperditis eorumque stylo. At postquam librorum a Cribello editorum meminit, hæc addit: Commentarios autem duos in psalmore explanationem *Joannes Solidus cracovius*, vir litteris et moribus probatis, adhortante præsertim *Jacobo Fabro* stapulensi, philosopho multis nominibus laudato, aeri vigilantia et non paucio labore e situ ac squalore redemit. Porro tractatus in Matthæum et epistolam ad Apram filiam divi Hilarii, Guillelmus Parvus reginæ confessionis auditor e divi *Benigni divisionen. cœnobio ad Badii* officinam, ut latinis characteribus vir tam anxie latinus imprimeretur, transmisit. Huic epistolæ subnexum cernitur epigramma *ascensianum* ad Guil. Parvum. In fine epistolæ, ad Apram, f. xcix, quo prima editionis pars finitur, hæc leguntur verba: Explicatum est opus sancti Hilarii episcopi de Synodis: cunctis orthodoxæ religionis zelatoribus, cum utile tum necessarium. In *Arianos* inque prævaricatores *Arianis* astipulantes. Impressum solerti opera in ædibus Ascensianis ad quartum idus septembres, Anno MDX. *Explanatio psalmore*. Alteram quasi constituit partem, tertia inchoatur, *Tabula canonum evangelii Matthæi*. Illi finis hisce verbis imponitur: fol. XXXV. a. Finis tractatus Sancti Hilarii episcopi in Matthæum, de quo vetus hoc extat epigramma:

HILARI hoc opus est digestum præsulis ore:

Qui junxit veris edita cum typicis,

Supposuit sacræ patris verba figuræ

Quæ leni scripsit mystica disseruit

Recentius de Divo HILARIO distichon:

Gallorum columen, Gallus non Gallus, at heros

Hilarius doctus, docta per ora volat.

Impressum est hoc opus quanta maxima potuit diligentia pro exemplariorum penuria in ædibus atque impensis *Ascensianis*, anno salutis nostræ MDX, ad kalendas januaras. Eod. fol. b. brevis legitur *narratio* de vita et operibus B. Hilarii *per spanhemensem* (Trithemium Abbatem).

1525.

Bas. ap. Froben. f. Hoc titulo : Jo. Frobenius Pio Lectori S. D. divi Hilarii Pictavorum episcopi lucubrationes per Erasmum Roterdanum non mediocribus sudoribus emendatas, formulis nostris, operaque nostra, quantum licuit, ornavimus. Priorem editionem non damnamus, sed quid intersit, ipse cognoscet ex collatione, lector optime, simulque valebis. Catalogum reperies in proxima pagella. In officina Frobeniana apud inclytam Basileam. Anno MDXXIII, mense febr.

Exhibentur libri eodem ordine ac in superiori editione, nisi quod Comment. in psalmos totum secundum constituit, qui simul indicem *cujusdam eruditi* in omnes libros complectitur. De novo accessit hymnus ad Apram filiam, sed una cum epistola ad eandem pro notis declaratus. Cæterum præfixa est huic editioni famosa illa et Pontificis invisa *epistola dedicataria Erasmi* ad Jo. Carondilem Archiep. Pavor., in qua de interpolationibus in Hilario a multis inde sæculis commissis et multorum temere ausis acerbè conqueritur, singulorum scriptorum argumenta, causas et origines tam libere quam perite exponit, denique de ipsius Hilarii ingenio ac moribus ita disputat, ut miræmur jure profectò, si inter prohibitos libros non relatæ esset hæc Hilarii editio. Moderatæ sunt Benedictinorum de præproperis illius judicii querelæ.

1526.

Bas. ap. eumd. f. Erasmiانا repetita. Cayeus, qui editionem primam Erasmi ignorat, laudat 1516 oculi haud dubie errore pro an. 1526. Tertia vice repetita est *ibidem ex Froben. off.* 1535.

1528.

Basileac. f. D. Hilarii Ep. Pictavorum de patris et filii unitate et quorundam locorum Scripturæ S. interpretatione, in *Antidoto contra diversas hæreses* p. 83-91.

1544.

Parisiis ap. viduam Carolam Guillard. f. D. Hilarii opera ex recensione Ludovici Miræi.

Hæc Miræi editio omnium, quæ ante et post prodire, licet nostro judicio castigatior, ita tamen rara est, ut lustratis pluribus Parisiæ bibliothecis, eam deegere nos posse jam desperaremus, cum in magno Carmelitarum conventu offendimus. Erasmi laborem plurimum laudavit Lud. Miræus, ipse diligentia vicit. Nam scriptis exemplaribus accurate collatis, quidquid in eis a Frobeniana editione diversum nactus est, non minore cura notavit. Plurimos *codd. miræ antiquitatis* se contulisse testatur, unos nominavit Victorinos, qui certe antiquitatis titulo a multis longe superantur. Ex eadem S. Victoris bibl. emit librum *de essentia Patris et Filii, duas ad Augustinum epistolas ac Metrum in Genesim.* Bædd.

1550.

Bas. ap. Hjer, Froben. et Nic. Episcopium. D. Hilarii P. E. lucubrationes quotquot exant, olim per

A Des. Erasmum Roterd. haud mediocribus sudoribus emendatæ, nunc denuo vigilantissimo et ad plura exemplaria per D. Martinum Lipsium collatæ et recognitæ. Pagina tituli aversa post Cat. in superioribus contentorum hæc leguntur : » Additum erat nobis illud agentibus scriptum quoddam, hunc titulum præ se ferens. *Hilarii de Patris et Filii unitate* : mox comperimus id non esse novum Hilarii opus, sed rhapsodiam studiosi cujuscumque, partim quidem e secundo de Trinitate libro, sed maxima ex parte e nono consarcinatam, omissis et additis quælibet, ut satis appareat, cum quisquis hoc ausus est, voluisse lectori facere fucum. Attexit appendicem de variis Christi cognominibus, ex auctore nescio quo, nam phrasis plurimum dissonat ab Hilariana. Nos vel in hoc relinquendum duximus, quo perspicuum fiat, quid sit titulis credere : nec sine causa in præfatione destomachari Erasmum, in eos qui sibi nihil non permittunt in celebrium virorum monumentis. Accesserunt ergo de essentia Patris et Filii liber, epistola ad D. Aurelium Augustinum de reliquiis Pelagianæ hæreses, altera ad eundem, in qua proponit aliquot questiones. Ejusdem carmen in Genesim ad Leonem papam. De suis curis Lypsius præter ea, quæ titulus præfert, ne verbulum quidem. Benedictini vero judicant, non negandam esse in mendis typographicis emaculandis Lypsii vigilantiam : sed in conquirendis ac recensendis mss. eorum posuisse longe minorem, quam in excogitandis conjecturis, in quibus non semper, imo raro felix fuerit. Reprehendus quoque videri possit in eo, quod Miræum, quem certe ignorasse verba modo allata credere prohibent, penitus neglexerit.

1570.

Bas. per Euseb. Episcopium et Nicolai fratris hæredes. Eadem repetita. Accessit Jo. Jacobi Grynei vita S. Hilarii kal. april. A. MDLXX. per scripta, quæ acrem Gillotii et Benedictinorum censuram passa est.

1572.

Parisiis ap. Sebast. Nyvellium. f. D. Hilarii — opera, ad plura exemplaria collata, nunc accuratissime restituta : ex editione Joannis Gillotii Campani.

Præmittitur commentatio, in qua primum veniunt, quæ ad Hilarii historiam spectant, ex illius aliorumque veterum scriptis collecta ; tum de ipsius stylo et scriptis disserit, ac postremo locos suspectos notat, et quantum potest, benignè interpretatur : opus pro illa ætate exquisitum et laude dignum, quamvis per multa in eo reperire sit, quæ historiam jam limatiori atque accuratiori assuefactis nonnihil offendant. Commentationi huic Hilarii aliquot elogia, ac vitam per Hieronymum ex lib. de SS. Eccl. per Fortunatum et Gregorium Turonensem, nec non Petri Damiani de translatione S. Hilarii sermonem adjeicit : libros autem de essentia ac de unitate Patris et Filii, centonibus duntaxat ex quibus constant notatis, suppressit. Ac demum in indicandis plerisque

SS. locis suam probavit diligentiam : at illibatum A *Schleichium*. 8. Hilarii Carmina, cum notis M. Joh. Weitzii.

1578.

Basileæ. 8. D. Hilarii E. P. de S. Trinitate fragmentum; in *legatione Imp. Manuelis Comneni ad Armenios*, p. 601-605.

1598.

Parisiis ap. Rob. Nivelte. 8. B. Hilarii Pictaviensis E. fragmenta ex opere historico, nunquam antea edita, ex bibliotheca Petri Pithœi, et ejusdem P. Pithœi vita, studio Nicolai Fabri. *Cut. Bibl. Reg. p. 364 et 370.*

SÆC. XVII.

1605.

Paris. sumptibus soc. typ. sub insigne magnæ Navis. f. D. H. P. E. Opera; ex collatione vet. codd. emendata, variis lectionibus illustrata et quorundam tractatum accessione locupletata studio et cura Joannis Gillotii, C.

Typographi, quid in hoc negotio a se præstitum sit, explicant his verbis: « Primum, inquit, ab eo, qui prælegere preloque adornare libros excudendos solet, Hilarii opera curavimus cum optimis quibusque mss. conferri, quos nobis — suppeditarunt ad libros de Trinitate Nic. Faber, ad Tract. in psalmos Jacobus Bongarsius, ad comm. in Matt. recensendos Paulus Petavens Sen. Paris. Deinde vero cum adscriptis ad oram marginis variis lectionibus suam nobis operam vir quidem doctissimus non denegasset, ut earum delectu habito, quæ jam receptis præferendæ viderentur, reliquas expungeret, visum est etiam ab altero impetrandum, ut eas, quæ in superioribus editionibus toleratæ fuerant, sub libri calcem colligeret: ne forte a te illæ quoque desiderarentur, sive quod earum verbis alibi citata testimonia quædam possent occurrere, sive quod utrum his novis posthabendæ fuerint, judicio tuo velles expendi. Adjecimus præterea fragm. ex op. histor. quæ an. 1598, (apud Ambros. Drouar. *Nic. Fabri opera* (1) v. c. P. Pithœus publici juris fecit, et exscriptos ex iisdem mss. libris Tractatus in psalmos xiii, xiv, cxlix et cl.) — Nec tamen multo puriora H. scripta his curis prodierunt, Benedictinorum est judicium, sive quod is, qui Vr. lectt. selegendis operam suam commodaverat, judicii fuerit non admodum exquisiti, sive perfunctorie hoc obierit; ita sæpenumero mutavisse, quæ retinenda fuerant, et contra quæ fuissent mutanda, retinuisse eum notant. Sed et Parisienses typographi, inquit, qui quod artis suæ non erat aliunde mendicarunt, ita neglexerunt, quod erat industriæ suæ, ut eorum editioni præ multitudinæ mendorum, facile anteferendæ videantur Basileenses.

1617.

Coloniæ Agr. f. Recusa Parisiensis novissima.

1635.

Francof. ap. Dan. et Dan. Aubrios et Caspar.

(1) Ita insertum a Benedict.

1631.

Paris. ap. eosdem typogr. f. Recusa prima, Lectionibus tamen variantibus, quæ antea ad calcem rejectæ erant, propriis locis aptatis et ad marginem adscriptis. Sed quod major laus est, lectiones, quæ in prioribus editionibus obliu'erant, a prima vero ed. curatore loco male erant motæ, non semel revocatæ sunt.

1652.

Parisiis impens. societat. typogr. librorum officii ecclesiastici jussu regis constitutæ. f. repetitio præcedentis.

1693.

Parisiis Exc. Franc. Muguet (Regis, Cleri Gallicani et illustriss. Archiep. Par. typogr.) f. S. H. P. E. opera ad manuscriptos codices gallicanos, romanos, belgicos, nec non ad veteres editiones castigata; aliquot aucta opusculis, præviis in locos difficiles disputationibus, præfationibus, admonitionibus, notis, nova S. Confessoris vita, et copiosissimis Scripturarum, Rerum. Glossarum iudiciis locupletata et illustrata, studio et labore Monachorum Ordinis S. Benedicti, e Congregatione S. Mauri.

Egregia prorsus Benedictinorum opera effectum est, ut Hilarius non modo purior et emendatior prodiret tandem, sed et intelligeretur facilius et liggeretur commodius. Textum enim summa consideratione adhibita ad codd. mss. in unum conspirantium fidem expresserunt, variantibus, quarum ingentem copiam ex omni Gallia, Britannia Italiaque conquiverant, ubi minus tuta videretur castigatio, in margine appositis. Rationem vero mutatarum pristinarum lectionum notulis subjectis sat frequentibus (quibus tamen nemo lectorum, ut ipsi veriti sunt, irascetur puto) explicaverunt. Iisdem notis illustrantur et explicantur locutiones inusitatæ, implexæ phrases, sententiæ singulares; ex aliorum eruditorum operibus, quicquid ad gestorum, quæ Hilarius attingit, notitiam faciliorem conduceret, allatum; loca pugnancia aut suspecta composita et ex ipsiusmet potissimum verbis ab errore vindicata. Momenta quædam celebriora aut difficiliora in prolegomenis curatius expedita sunt, ut ipsius scripta non prius offerrentur, quam præcipuæ suspicionum nebulæ prorsus fuissent dissipatæ. Quod ad commodiorem operis usum attinet, præmissas habes singulis operibus admonitiones aut præfationes, in quibus quicquid ad operis occasionem, tempus, scopum, veritatem et id genus alia spectant, ipsi explicuerunt, subnexa etiam interdum totius operis synopsis. Præterea argumenta brevibus summaris in ora librorum indicata, tractatus ipsi in varios numeros sunt distincti. Ordo totius voluminis is est, ut præmissa epistola nuncupatoria ad Card. Cæs. Estræum in præfatione generali de edd. opp. Hilarii, operibus deperditis, causis obscurati sermonis Hilarii, denique de fine hujus editionis disserant tum difficiliore Hilarii sententias, quales

sunt *de conceptione* Christi, etc. diffuse explicare contentur monachi eruditi. Quibus omnibus triplex vita Hilarii, 1° ex ipsius scriptis collecta, 2° ex Hieronymo et 3° Fortunato auctore, libris II, nec non Petri Damiani sermo de translatione S. Hilarii subjicitur. — Opera Hilarii hac serie sese excipiunt: *Comment. in Psalmos in Matthæum, l. XII, de Trinitate. Lib. de Synodis. Responsa apologetica ad reprehensores superioris libri* (hic primum edita). *Ep. ad Abram. Aymnus ad eandem. L. I ad Constantium. L. II ad Constantium. L. contra Const. L. contra Auxentium. Fragmentum libri, in quo historia Ariminensis et Seleuciæ synodi continebatur. Fragmenta ex aliis operibus.* Porro appendicis loco: *Carmen in Genesim. L. de Patris et Filii unitate; L. de essentia Patris et Filii; Fides Alcuini sub nomine Hilarii græce versa; Nic. Fabri præfatio in Hilarii fragmenta, notulis ad oram a Benedictinis adscriptis; syllabus mss. ad quos recognita sunt H. opera; Index triplex locorum S. S. rerum, sententiarum et glossarum.*

SÆC. XVIII. — 1750.

Veronæ. ap. Petr. Ant. Bernam et Jac. Vallarsium in-fol. 2 vol. Hilarii — opera, studio et labore monachorum ordinis S. Benedicti e congregatione S. Mauri castigata, aucta atque illustrata. Nunc vero libris de Trinitate et commentariis in psalmos ad binos capituli Veronensis codices, antiquitate ac præstantia quo suis ad hanc diem cognitos facile exsuperantes, diligenter exactis, atque octo maxime variationum tractatuum adjectione locupletatis.

Curavit celeberrimus Marchio *Scipio Maffei*, cujus præfatio codd. duorum Veronensium antiquissimorum et optimorum descriptionem et specimina sistit et ad calcem octo in psalmos Hilarianos tractatus exhibet, ab editis valde recedentes. Cæterum ratio hujus editionis ea est, ut integra recusa Benedictinorum opera, libri de Trinitate et commentarii in psalmos istorum codd. ope, ubi tuto fieri pateret, resarcirentur, reliqua lectionis varietate textui a Benedictinis notis separatim supposita et numeris distincta. Constat dictos codd. ad editionem Benedictinorum Joseph. Blanchinius, Veronensis, Eccl. tunc canonicus et bibliotecarius.

1753.

Parisiis in-fol. D. Hilarii Ep. P. Interpretatio aliquot psalmorum (xv, xxxi, xli) hactenus inedita, ex msto Aquicinctensi. Accedit ex eodem codice sermo in die Paschatis, in quo Ps. cxlix explicatur, qui si Hilarii saltem antiquissimi scriptoris est; in EDM. MARTENE ET URSINI DURANDI vet. Scriptor. Collect. ampliss. t. ix, col. 55 usque ad 84.

1749.

Venetis, apud Jacob. Capellati. in-fol. tomi II. Hilarii opera secundum Veronensem editionem expressa. Commemorat hanc ed. Veronensis repetitionem *Celeb. Oberthür.* Sed ita negligenter tractatam ac vitiosam inquinatam esse, addit, ut solum vile lucrum mercatorem spectasse appareat. Talem vero negli-

gentiam et turpitudinem typographos Venetos etiam in aliorum PP. operibus prodidisse, opportune observat. Nos in Tertulliano eam reprehendere meminimus.

1751.

Bononiæ. 4 mai. S. Hilarii ep. Pict. *epistola Patrenetica* et sermo de dedicatione ecclesiæ Hilario tributus, nunc primum edita a *canonicis regularibus S. Salvatoris in Vett. Latinorum opusculis nunquam antehac editis* Tomo II, p. 58-185. Editor est *Jo. Aloysius Mingarellius*, sed commentarii et dissertationes tres, in quibus Hilario illa epistola vindicatur et loca difficiliora ejus illustrantur, *Jo. Chyrost. Trombelli* esse, Feltrus profertur, cui doctam dissertationem, in qua eandem Hilario ereptum ivit, debemus, Romæ 1762, evulgatam hoc titulo: *De epistola seu libello sub S. Hilarii Pictaviensis nomine a canonicis R. S. S. an. 1751, edito dissertatio, in qua ostenditur epistolam illam seu libellum non Hilario Pictavorum ep. tribuendum esse, auctore Angelo Maria Feltri a S. Antonio — in novo Coll. Calasanctio. S. Theol. Prof.*

1769.

Venetis, ex Typogr. Jo. Bapt. Albritii. in-fol. S. Hilarii Pict. episcopi, psalmorum xv, xxxi, et xli, interpretatio, quæ in novis editionibus desideratur. Accessit vetustissimi scriptoris anonymi sermo in die paschatis, in quo psalmus cxlix explicatur: in *Andræ Gallandii Biblioth. Vet. PP. T. V, p. 85-95.* Accurate ex Marteneo descripta sunt. Præmittitur in Prolegg. cap. ix, p. xv sq. notitia de Hilario.

1785-88.

Wirceburgi ex off. Stahel. 8. Tomi IV. S. Hilarii Pictaviensis ep. opera omnia. Recudi curavit *Dr. Franciscus Oberthür (Opera omnia SS. PP. Latinorum Tomus VIII, XI.*

Placuit celeb. editori instructiorem et ornatiorem dare Hilarium, quam reliqui PP. ex hac officina comparuerant, cum propter peculiarem scriptorum ejus vim ac gravitatem, tunc in honorem amici magnifice ab ipso culti, cui hæc editio sacra erat futura Perill. ac S. R. Baronis de Fechenbach. Ex omnibus igitur, quæ a Benedictinis ad vitam, doctrinam et contextus librorum ejus, qualis jamiam est, rationem illustrandam conscripta erant, quæque horum lucubrationibus a Maffeo erant superaddita, potiora per singulos hujus descriptionis tomos ita distribuit, ut *primus* cum parte operum, *i Vitam Hilarii* et *ii Elenchum scriptorum ejus* complectatur, *alter* et *tertius* cum reliquis libris breve Hilarii dogmatices compendium f. *crisin summariam* in scripta Hilarii duce Constantio, *quartus* denique post *i brevem Epicrisin* in summ. Cris. (in qua Semleri argumenta adversus Hilarii orthodoxiam ad Baumgartenii Polemicam T. III prolata a se neglecta esse, qua de re Annal. Helmst. litt. editores et Roeslerus eum admonuerant, excusat), *ii Historiam litterariam operum Hilarii, iii opera quædam ejus dubia et supposititia, iv Varias lec-*

tiones et observationes in quædam Hilarii loca, atque v, A indicem textuum Scripturæ, qui in locis non suis explicantur.

1789.

Paris., sumptibus Petri Didot. f. primog. fol. S. Hilarii liber de Synodis notis et totius hystoriæ contextu illustratus in *Collectione concilior. Galliæ tam editorum quam ineditorum studiis Monach. Congreg. S. Mauri* tom. 1, p. 145-185.

Codices: Liber vetustus Cribelli.

Codex Cœnobii D. Benigni Divioniensis, quem Guil. Parvus ad Badium detulit, Comment. in Matth. et Ep. ad fil. Apram complexum.

Codices Lud. Miræi. Quales fuerint, haud indra- vit. Unum in specie appellat ex *Bibl. Cœnobii S. Victoris Parisiis*.

Codices Nic. Fabri, Jac. Bongarsii et Pauli Peta- vei, qui typographis Parisiensibus in ed. 1605 præsto erant. Sed quales fuerint, et quænam opuscula in singulis contenta, ex notitiis eorum non liquido constat.

Benedictini codices sat multos adhibuerunt et per- vetustos, quos ita indicant, uti singulis libris emen- dandis profuerunt. Si in universum nomina eorum vis, præsto fuerunt: *Albinensis, Beccensis, Boherianus, Carnutenses* duo, *Cisterciensis, Colbertini* quin- que, *Corbeiensis* tum vero *Sangermanensis, Eluonensis* vulgo *S. Amandi*, tum in *Bibl. Archiep. Remensis, Germanensis, Martinianus, Michaelinus, Miciacensis, Ottonobianus, Pratellensis, Regii* duo, *Remensis*, in bibliotheca archiepiscopi, *Renigiani* duo, *codex Cœ-* nobii B. Mariæ Silvæ majoris, *Sorbonici* duo, *Telle-* rianus, *Theodoricensis, Turonensis*.

Vaticani tres, in quibus unus christianæ Suecorum fuit. Unus *Vaticanae* basilicæ, cujus variantes pri- mum ex Lat. Latinii, tum Petri Ciacconii ac demum Joh. Bapt. Bandinii recensione annotatæ editoribus transmissæ erant; *Victorinus, Vindonicensis* (1). Ad manum erant præterea *Nic. Fabri apographum*, quo ad fragmenta Hilarii adenda usus fuerat, ex bibl. Col- bertina, cum *Pithæano* exemplari.

Restant *Codices duo Capituli Veronensis* a celeb. *Maffeo* in ed. Veronensi tractata, quorum descrip- tionem una cum speciminibus ære expressis in præ- fatione exhibuit, alter, libros de *Trinitate* continens, quinto aut sexto sæculo scriptus, ut contra *Mabillo- nium* monuit, qui de *Re Dipl.* l. v, p. 356, sub *finem sæculi quarti aut ineunte quinto scriptum eum* dixerat; accuratissimus et paucissimis mendis ad- spersus. Alter antiquitate et ipsa facie vetustatis cum quocumque alio certans, *commentarios in psalmos* complexus est, quorum rara admodum scripta exem- plaria occurrunt. Illos in ix, xiii, et xci, in ms. Va- ticano unice adhuc repertos pariter hic probat et re- censet.

His adde *codicem Aquicinctensem* sexcentorum cir- citer annorum, quem Edmundus Martene in Germa- nia peregrinatus evolvit, et deprehensit Ps. xv, xxxi et xi, antea nondum editis, in *Collect. Vet. Script.* l. supra 1, indicavit. Pleraque Hilarii continebat sub epigraphæ: *S. Hilarii de Trinitate libri xii et alia opus- cula ejusdem*; eleganter scriptus.

(1) *Codices*, quorum nomina litteris rotundis sunt exscripta, minoribus tantum libellis veluti *epist. ad Apram, libellis II, ad Constant., libro in Const., libro adv. Auxentium* usui fuerunt.

SYLLABUS

MANUSCRIPTORUM, NECNON EDITORUM CODICUM AD QUOS EXACTA ET EMENDATA SUNT SANCTI HILARII OPERA.

TRACTATUS SUPER PSALMOS COLLATI SUNT CUM MSS.

Vaticanis tribus, uno Christianæ Suecorum reginæ, alias Monasterii S. Maximi Miciacensis juxta Aurelianos, omnes quotquot habemus Tractatus complectente, annorum circiter 800.

Regio uno optimæ notæ, plerosque Tractatus exhibente, scil. a quinquagesimo primo Psalmo usque ad sexagesimum nonum et a centesimo decimo nono usque ad centesimum trigesimum octavum qui ante annos 800 exaratus fuit.

Turonensi uno, scil. Majoris monasterii, a docta manu ab annis circiter 700 descripto.

Regio altero, in quo non exstant nisi Tractatus psal. cxviii et cxlii ann. plus minus 600.

Albinensi, seu Abbatia S. Albini Andegavensis, eadem continente, et ætatis nonnihil recentioris.

Telleriano, qui olim S. Martini Tornacensis, nunc in bibliotheca illustrissimi Archiepiscopi Remensis asservatur. In hoc sola exstat præfatio ab annis cir- citer 500 scripta.

Item cum editionibus, Badii Ascensii vulgata Pari-

siis an. 1510; Erasmi apud Frobenium, Basileæ an. 1523; Martini Lypsi ibidem excusa an. 1550; Pa- risiensi an. 1605 et 1652.

COMMENTARIUS IN MATTHÆUM CASTIGATUS EST AD MSS.

Vindocinensem, ann. 600, Carnutensem, nimirum e monasterio S. Petri in valle, ætatis non inferioris; Michaelinum, ann. non minus 500; Colbertinum, ætatis paulo recentioris; Beccensem; unum e Monas- terio B. Mariæ de Silva majori; Miciacensem, e Bi- bliotheca reginæ Suecorum nobis subministratum, Vaticanum.

LIBRI DE TRINITATE

Recogniti sunt ad miss. Vaticanæ basilicæ, qui nimirum in Archivio basilicæ S. Petri de Urbe as- servatur, sæculo sexto ineunte exaratus. Hujus exem- plaris variæ lectiones primum Latini Latinii, tum Petri Ciacconii, ac demum Johannis Baptistæ Bandini recensione annotatæ ad nos missæ fuerunt.

Colbert. alias Abbatia S. Dionysii in Francia, om-